

کند.

منابع: الصحاح؛ لسان العرب؛ مختار الصحاح؛ المصباح (ماده حقیر)؛ جامع احادیث الشیعه، ۳۰۵/۱۶ به بعد؛ ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ۲۳۸؛ جواهر الکلام، ۱۴۱؛ کتاب الحدود؛ وسائل الشیعه، ۱۲۸؛ حدود و تعزیرات؛ اعلام الدین، ۴۰۵. محمد رضا انصاری

تحقیق، اصطلاحی عرفانی، عبارت است از ظهور حضرت حق در صور اسماء الهیه تا بندگان حقایق را دریابند، و به حقیقت حق واصل گردند. در نزد عارفان، تحقیق عبارت از تکلیف بنده است در جهت دریافت و کشف حقیقت و کوشش و تلاشی است که سالک در رسیدن به حق تحمل می کند. و گفته اند تحقیق مبالغه در حق است که بنده می خواهد تمام حق را شناسایی کند و به سر منزل کمال نهائی گام گذارد.

کاشانی مقام تحقیق را با استفاده از آیه شریفه: *أَوَلَمْ تُؤْمِنُوا؟ قَالَ: بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّطَمْسِنَ قَلْبِي (آیا ایمان نیاورده‌ای؟ گفت: چرا ولی این (تقاضا) برای اطمینان قلبی است، بقره، ۲۶۰)* که در جواب خلیل الرحمن آمد زیرا که او گفته بود: *رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ (خدایا به من بنمایان که چگونه مردگان را زنده می کنی؟ بقره، ۲۵۹)* تبیین کرده است، که اینراهم با مشاهده زنده شدن مردگان به امر پروردگار که نوعی ظهور حق بر ابراهیم بود و به مقام تحقیق نائل شد و به حقیقت کامل اطمینان یافت (*شرح منازل السائرین، ۲۲۵*). گام اول در رسیدن به تحقیق مقام حراست سالک است، زیرا حراست، مطالعه سزای الهی است (*جامع الاسرار، ۵۸۳*)، متحقق به حق، محقق است که مشاهده حق نماید در هر معینی بی تعیین آن متعین، زیرا که خداوند تبارک و تعالی گرچه در هر معینی و در هر مقیدی به اسمی یا صفتی، اعتباری، یا تعینی، یا حیثیتی مشهود است اما در آنها منحصر و مقید نیست، لاجرم مطلق مقید است و مقید مطلق منزله است از تقیید و لا تقیید و اطلاق و لا اطلاق. و همچنین متحقق به حق و خلق، صاحب نظری است که مطالعه می کند که هر مطلق در وجود، وجهی دارد با تقیید و هر مقیدی او را وجهی است به اطلاق بلکه مشاهده نماید که وجود حقیقت واحد است، او را وجهی مطلق و وجهی مقید به هر قیدی است. و مشاهده این مشهود به طریق ذوق متحقق بود به حق و خلق و فنا و بقاء و متحقق محبوب نباشد به حق از خلق و به خلق از حق (*رسائل شاه نعمت الله ولی (بیان اصطلاحات)، ۵۴/۴-۵۷*). تحقیق دارای دو مرحله است: (۱) در بدایات که آن بودن حکم و امر خداوند است؛ (۲) در نهایت تحقیق بودن و جود و تمکن از شهود الله تعالی است حالاً «و اگر این شهود استقرار پیدا کند، تمکن از شهود است مقاماً» (*رسائل شاه نعمت الله (بیان اصطلاحات)، ۱۸۲/۴*). تحقیق دارای درجاتی است که عبارتند از: من الحق، بالحق،

وفی الحق. این درجات سه گانه به این شرح است: (۱) درجه اول (من الحق) درجه تجرید صفاتی است که اوصاف جمال و جلال حق اختصاص به حق دارد و کل صفات از علم و غیره که در سالک نمود پیدا می کند در حقیقت از آن حق تعالی است بنابراین این علم سالک از آن خداست و غرض آن است که از صفات سالک چیزی در صفات حق ظاهر نگردد؛ (۲) در این درجه عارف و سالک حتی مشهود خویش را هم شهود حق می داند و آنچه را که پیش از این درجه به خود نسبت می داد به استعانت حق بوده است، یعنی شهود سالک به حق باشد نه به خود او و باید که از شهود خویش منزله گردد؛ (۳) در این درجه آنانکه در طریق قدم گذارده اند نباید که بویی هم از وجود عاریتی خویش استشمام کنند زیرا در اثر تجلی ذات قدیم و سیطره او بر سالک رایحه ای هم از حادث باقی نمی ماند و در این حال شاهد و مشهود از میان برخاسته و عبارات باطل و اشارات فنا می پذیرد و در این مقام است که متحقق به حق و حقیقت شده از آن رو گفته اند: *كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ (خداوند وجود داشت و چیزی با او وجود نداشت)* و سالکان در این جایگاه است که به مقام واقعی خویش نائل می شوند (*شرح منازل السائرین، ۲۵۴*؛ *شرح تطبیحات، ۵۵۹*؛ *رسائل شاه نعمت الله (بیان اصطلاحات)، ۶۵/۴*).

مولوی در مقایسه ای میان تحقیق و تقلید، مقام تحقیق را بسیار برتر از تقلید به شمار آورده و اهل تحقیق را بر اهل تقلید رجحان داده است:

از مقلد تا محقق فرق هاست
کین چو داوودست و آن دیگر صداست

منبع گفتار این سوزی بود

و ان مقلد کهنه آموزی بود (دفتر دوم، ۲۷۴).

منابع: شرح منازل السائرین، ۲۲۵، ۲۵۴؛ جامع الاسرار، ۵۸۳؛ رسائل، شاه نعمت الله ولی، ۵۴/۴-۵۷، ۶۵، ۱۸۲؛ شرح تطبیحات، روزبهانی، ۵۵۹؛ مشنوی، دفتر دوم، ۲۷۴؛ شرح اصطلاحات تصوف، گوهرین، ۳۸۳-۳۹؛ فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، علی رفیعی ۲۲۸-۲۲۹.

تحقیق حول الشفاعة، کتابی در عقائد شیعه زیدیه، به زبان عربی، تألیف سید امام ابو ابراهیم عزالدین المؤید بالله محمد (کحلان ۱۰۹۹-۱۱۸۲ق) فرزند المتوکل علی الله اسماعیل حسنی کحلانی صنعانی از مجتهدین و علمای به نام زیدیه. مؤلف بر وفق مشرب زیدیه و به شیوه کلامی با استفاده از روایات و احادیث ائمه اطهار (ع)، از طرق زیدیه، به نحوی بسیار محققانه از مسأله شفاعت بحث کرده است. آغاز بعد بسمله «*الْحَمْدُ لِلَّهِ ... اَللّٰهُمَّ عَلِمْنَا عَلَمًا نَاعِيًا وَ اَعَدْنَا مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ...*»

کتابخانه
25 SUBAT 2003

تحقیق

۶۷۱

آنها ضبط شده است (برای نمونه ← ص ۲۹۷، ۳۱۵، ۳۱۸، ۲۷۳-۳۷۵). همچنین بسیاری از خوش‌نویسان (برای نمونه ← ص ۷۴، ۱۳۶، ۲۶۱، ۳۴۹)، نقاشان (برای نمونه ← ص ۷۴، ۱۱۰، ۲۷۷)، قصه‌خوانان (برای نمونه ← ص ۱۴۰-۱۴۱، ۳۶۷)، نوازندگان و موسیقیدانان (برای نمونه ← ص ۱۳۵-۱۳۷) سده دهم در آن معرفی شده‌اند که سام‌میرزا گاه تنها با ذکر یک بیت شعر از این افراد، آنها را در زمره شاعران درآورده و تحفه سامی را از تذکره‌های پیش از خود متفاوت کرده است.

تحفه سامی بر برخی تذکره‌های بعد از خود نیز اثر گذاشته است، از جمله بر تذکره نصرآبادی^۵، مجمع‌الفصحا^۶ اثر رضاقلی‌خان هدایت، آتشکده آذر بیگدلی^۷ و ریاض‌الشعرا اثر واله داغستانی^۸.

تحفه سامی ظاهراً در ۹۵۷، هنگامی که سام‌میرزا در اردبیل به سر می‌برده، تألیف شده (← منشی قمی، ج ۱، ص ۵۵۰-۵۵۱) و در ۹۶۸، پیش از دستگیری وی به دستور شاه‌طهماسب (← سام‌میرزا^۹)، به پایان رسیده است (سام‌میرزا صفوی، مقدمه همایونفرخ، ص هیجده). سام‌میرزا در این اثر از حدود مرز بی‌طرفی خارج نشده و وظیفه تذکره‌نویسی را از یاد نبرده است و به همین لحاظ در تحفه سامی حتی از دشمنان دودمانش یاد کرده و آثارشان را آورده و در مقدمه برای پرهیز از طعن معاندان، در این باره توضیح داده است (همان، مقدمه همایونفرخ، ص بیست‌ویک).

صحیفه پنجم تحفه سامی در ۱۳۱۲ ش به تصحیح مولوی اقبال حسن در هند به چاپ رسید. در ۱۳۱۴ ش حسن وحید دستگردی و در ۱۳۴۵ ش رکن‌الدین همایونفرخ این تذکره را تصحیح و در تهران چاپ کرده‌اند (همان، مقدمه همایونفرخ، ص بیست و شش - بیست و هفت). فهرستهای متعدد در چاپ همایونفرخ بر ارزش تصحیح وی افزوده است، گرچه همایونفرخ در مقدمه تحفه سامی (ص هفده) در واقعه مرگ سام‌میرزا اشتباه کرده است (← منشی قمی، ج ۱، ص ۵۵۴-۵۵۵).

مستابع: سام‌میرزا صفوی، تذکره تحفه سامی، چاپ رکن‌الدین همایونفرخ، تهران [بی‌تا]؛ احمدبن حسین منشی قمی، خلاصه‌التواریخ، چاپ احسان اشراقی، تهران ۱۳۴۳-۱۳۵۹ ش.

/ سوسن فرهنگی /

تحقیق، اصطلاحی در منطق فلسفه و عرفان. تحقیق در لغت به معنای تصدیق کردن و درست دانستن، به کنه مطلب رسیدن و واقع چیزی را به دست آوردن و نیز به معنای رسیدگی و واری کردن است، و سخن محقق یعنی سخن درست و استوار (ابن‌منظور، ج ۳، ص ۲۵۸؛ طریحی؛ شرتونی، ذیل

نسخه‌های خطی فارسی فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان، ج ۶۱، زیر نظر سیمونوف آ.آ. ترجمه عارف رمضان، تهران: سازمان مدارک فرهنگ انقلاب اسلامی، ۱۳۷۵ ش؛ خانایا مشار، مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، تهران ۱۳۴۰-۱۳۴۴ ش؛ احمد منزوی، فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان، اسلام‌آباد ۱۳۶۲-۱۳۷۰ ش؛ همو، فهرستواره کتابهای فارسی، تهران ۱۳۷۴ ش.؛ Charles Rieu, *Catalogue of the Persian manuscripts in British Museum*, London 1966; Charles Ambrose Storey, *Persian literature: a bio-bibliographical survey*, vol. 2, pt. 2, London 1971.

/ نگار نادری /

تحفه حکیم مؤمن ← تحفه المؤمنین

تحفه سامی (یا تذکره سامی)، تذکره‌ای مشتمل بر احوال سرایندگان فارسی‌زبان برخی مشاهیر نیمه اول سده دهم هجری، تألیف سام‌میرزا، دومین پسر شاه‌اسماعیل اول صفوی. این تذکره دارای یک دیباچه و تنبیه و هفت صحیفه و یک ذیل است. دیباچه کتاب با حمد خداوند و نعت رسول اکرم و خاندان آن حضرت آغاز شده، سپس تعریفی از شعر و شاعری آمده و مؤلف سبب تألیف کتاب را نبودن آثاری درباره شاعران در دوران خود ذکر کرده است (ص ۴-۳).

صحیفه‌های کتاب بترتیب مشتمل است بر: شرح حال نوزده تن از شاهان و بزرگان دوران (ص ۸-۳۰)، ۱۴۲ تن از سادات و علما (ص ۳۱-۸۸)، ۳۴ تن از وزرا و اعیان و دولتمردان (ص ۸۹-۱۰۱)، ۶۹ تن از دانشمندان و نامورانی که گاه شعر می‌سروده‌اند (ص ۱۰۲-۱۴۲)، ۳۷۱ تن از شعرای صاحب تخلص (ص ۱۴۳-۳۳۳)، سی تن از شعرای ترک فارسی‌گوی (ص ۳۳۴-۳۶۰) و ۴۶ تن از طرفه‌گویان و عوامی که شعر می‌سروده‌اند (ص ۳۶۱-۳۷۶). سام‌میرزا در ذیل کتاب بعد از شرح مختصری از چگونگی اتمام آن، با قصیده‌ای در مدح حضرت علی علیه‌السلام، تحفه سامی را به پایان برده است (ص ۳۷۸-۳۸۰).

بررسی خصوصیات شاعران در این کتاب، بر اساس حالات صوری و معنوی، سلوک، تحصیلات، پیشه، حوادث زندگی، تسلط به شاعری و گاه زمان تولد و مرگ است و نظم و قاعده خاصی ندارد و اغلب به اشاره‌ای کوتاه به بعضی از آنها اکتفا شده است. سام‌میرزا در این اثر، بویژه در صحیفه هفتم، به نقد اشعار شاعران پرداخته و غالباً با جمله‌ای کوتاه به غث و سمین آنها اشاره کرده است (مثلاً ← ص ۳۶۱، ۳۶۴-۳۶۵، ۳۷۳). در تحفه سامی نام بسیاری از پیشه‌ها و اصطلاحات خاص